

İSLAM
HUKUKUNDA
İYİNİYETİN
KORUNMASI

ABDURRAHMAN BULUT

İLAHİYAT/HUKUK

ÖNSÖZ

İnsana kalemle yazmayı ve beyanı öğreten Rabbimize hamd ü senâlar, bize ilmi miras bırakan sevgili Peygamberimize salât ü selâm olsun.

Günümüz İslam hukuku araştırmalarında bilgisizlik (cehl)-mazeret ilişkisi belli ölçüde ilgi görmüş bir konudur. Bununla birlikte bilgisizliğe dair hukuki eksiklik ile irtibatlı olarak daha hususi bir alanın tespit edilmesi önem arz eder. Nitekim bilgisizlik kişinin ilgili olayda hukuki işlem veya tasarrufa gerçek iradesinin tam olarak yansımadağını göstermekte ve bu açıdan bir mazeret teşkil etme ihtimali taşımaktadır. Hukuki eksikliğe ilişkin bilgisizlik ise bunun da ötesinde kişinin hukuk kurallarını veya başkasına ait bir hakkı ihlal etmeyi kastetmediğini gösterir. Fıkıh literatüründe pek çok meselede bu yaklaşımın izlerini görmek mümkündür. Fıkıh âlimlerinin bazen açık ifadelerle bazen ise satır aralarında, haksızlığa sebebiyet veren veya başkasının hakkını ihlal eden bir olguya ilişkin bilgisizliği, hukuk kurallarını veya başkasına ait bir hakkı ihlal etmeyi kastetmemenin somut bir göstergesi olarak dikkate aldıkları görülmektedir. Bu çalışmada, İslam hukuku açısından “hukuki eksikliğe ilişkin bilgisizlik” olgusu medeni hukuktaki “iyiniyet” terimi ile menfaatler çatışması ve hukuki görünüşe güven gibi ilgili kavram ve kurumlar çerçevesinde analiz edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada iyiniyet kavramı, İslam hukuku açısından temellendirilmeye ve iyiniyetin korunması meselesine dair fikrî arkaplan tespit edilmeye çalışılmıştır. Hanefi mezhebi merkezli olmak üzere İslam hukukunda iyiniyetin korunduğu temel bazı meseleler tespit edilerek bu meselelerdeki iyiniyet hükümleri nispeten detaylı bir şekilde tahlil edilmiştir. İyiniyetin korunması, genel bir ifade ile temel ilke ve kurallara nispetle istisnai bir özellik arz ettiği için belli başlı iyiniyet meselelerini ele alarak iyiniyetin korunduğu hükümleri belirlemek ve ilgili kavramsal örgü etrafında bu mesele ve hükümleri tahlil etmek İslam hukukunda iyiniyetin korunmasına dair temel yaklaşımı ortaya koymak anlamına gelmektedir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında pek çok kişinin katkısı ve desteği olmuştur. Öncelikle lisans döneminden itibaren fıkıh ilmine dair kendisinden çokça istifade ettiğim, konu seçiminden çalışmanın tamamlanmasına kadar teşvik edici rehberliği ve gerek üslup gerekse muhtevaya dair katkıları dolayısıyla danışman hocam Prof. Dr. Hasan Hacak'a teşekkür ederim. Herhangi bir konuda kapısını çaldığımda geniş gönlü ile vakit ayıran ve tez yazım sürecinde metinlerimi okuyarak tespitleri ve tavsiyeleri ile önümü açan Prof. Dr. Abdullah Kahraman hocama da değerli katkıları ve desteği dolayısıyla müteşekkirim. Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez, Prof. Dr. Kemal Yıldız ve Doç. Dr. Ahmet Ekşi hocalarıma çalışmalarımın sonraki seyri için de ufuk açıcı olan eleştiri ve tashihleri dolayısıyla teşekkürlerimi sunarım. Tezin muhtelif kısımlarını okuyarak fikirlerini benimle paylaşan kıymetli hocalarım ve dostlarım Dr. Orhan Ençakar, Dr. Cemal Kalkan, Dr. M. Usame Onuş, Dr. Ali İhsan Kılıç ve Eyüp Kun'a tashih ve yardımları dolayısıyla şükran borçluyum. Doktora tezi olarak hazırladığım bu çalışmanın yayımlanması hususundaki destek ve yardımlarından dolayı Prof. Dr. Asım Cüneyd Köksal ve Doç. Dr. Nail Okuyucu hocalarıma da özellikle teşekkürlerimi arz ederim.

Son olarak ilim yolculuğunda her zaman destek ve dualarını yanımda hissettiğim muhterem babama ve anneme, kardeşlerime ve eşim Şeyma hanıma teşekkür eder, Rabbimizden hep birlikte sıhhat ve afiyet içerisinde huzurlu bir ömür dilerim.

Başarıya ulaştıran Allah'tır.

Abdurrahman BULUT
İzmit, Haziran 2021

GİRİŞ

Hukuki işlemlerin geçerli olması ve hukuki işlemler ile elde edilen yetkilere dayanılarak yapılan tasarrufların meşruiyet sınırları içerisinde kabul edilebilmesi için ilke olarak hukuk düzeni açısından ileri sürülen şartların varlığı esastır. Bu şartlarda bir eksiklik bulunması durumunda hukuki işlemin geçersizliği, tazmin yükümlülüğü vb. bir hukuki müeyyidenin tatbik edilmesi söz konusu olur. Bununla birlikte bir kişinin mevcut hukuki eksiklikten haberdar olmaksızın yapmış olduğu tasarrufun aynı hukuki müeyyideye tabi olup olmayacağı genelde birden fazla tarafı ilgilendiren ve farklı hukuki ve sosyal etkileri de söz konusu olan önemli bir meseledir. Nitekim hukuki ilişkilerde bulunurken her zaman mevcut durumlara dair kesin bilgi elde etme imkânı bulunamayacağından dolayı karşılıklı beyanlar ve birtakım karineler ve alametler esas alınır. Bu doğrultuda hayatın olağan akışı ve teamüller doğrultusunda hârici işaretlere güvenerek yapılan hukuki işlem ve fiilî tasarrufların hukuki sonuçlarına dair bir çözüm arayışı için modern hukukta “iyiniyet” kavramından yararlanılmıştır. Kara Avrupası hukuk sisteminde ve özellikle Türk medeni hukukunda önemli bazı hükümlerin esasını teşkil eden iyiniyet kısa bir ifade ile “hukuki eksikliğe ilişkin bilgisizlik” olarak tarif edilmektedir. Kişinin yapmış olduğu hukuki işleme dair mevcut hukuki eksiklikten haberdar olmaması hukuk kurallarını ihlal etmeyi veya başkasına zarar vermeyi kastetmediğini gösterir. Bu nedenle hukuki eksiklikten haberdar olmayan kişinin bu durumu ahlâkî bir niteliğe işaret eden “iyiniyet” kavramı ile ifade edilmiş ve bazı durumlarda iyiniyetli şahıs lehine iyiniyetli olmayan kişiye nispetle daha avantajlı hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Hukuki eksikliğin olumsuz sonuçlarını ortadan kaldıran veya yumuşatan bu düzenlemeler “iyiniyetin korunması” olarak ifade edilmektedir.

İslam hukukunda şahısların hukuki işlem yaparken veya fiilî bir tasarrufta bulunurken mevcut hukuki eksikliğe ilişkin bilgisizliklerinin bazı durumlarda dikkate alındığı ve bu şahıslar lehine hak kazanımı, hukuki sorumluluktan

kurtulma vb. aynı durumdaki hukuki eksikliği bilen kişilere nispetle daha avantajlı hukuki çözümlere ulaşıldığı görülmektedir. Bu meseleler birlikte değerlendirildiğinde temelde kişinin niyeti ile irtibatlı olarak ahlâkî niteliğinin dikkate alındığı ifade edilebilir. Nitekim ilgili bazı meselelerde hukuki eksiklikten haberdar olmayan kişinin haksızlık kastetmediği ve kötüniyetli olmadığı açık bir şekilde ifade edilmektedir. Kitap boyunca yapılan açıklamalarda ve verilen örneklerde gösterilmeye çalışıldığı üzere İslam hukuk literatüründe “hukuki eksikliğe ilişkin bilgisizlik” olgusu kişinin “şerî hükme/hukuk kurallarına aykırı davranmayı veya bir başkasına zarar vermeyi yahut başkasının hakkını ihlal etmeyi kastetmemesi”nin somut bir göstergesi olarak dikkate alınmıştır.

Bu çalışmanın temel araştırma konusu İslam hukuku açısından “hukuki eksikliğe ilişkin bilgisizlik” olgusudur. Bu olgu medeni hukuktaki “iyiniyet” terimi ile menfaatler çatışması, hukuki görünüşe güven ve hukuki işlem güvenliği gibi ilgili kavram ve kurumlar çerçevesinde analiz edilmeye çalışılmıştır. İyiniyet, hukuki eksikliği bilmeyen kişinin bu bilgisizliğini mazur gösterecek birtakım olgulara güvenmesi ile ilgili bir kavramdır. Bu doğrultuda üçüncü şahıslar için gerçek hukuki duruma tekabül ettiğini telkin eden bir takım harici işaretler ve olgular “hukuki görünüş” kavramı ile ifade edilmektedir. Bu açıdan iyiniyet çoğu zaman hukuki görünüşe güvenme, iyiniyetin korunması ise bu güvenin korunması olarak tezahür etmektedir. İslam hukuk literatüründe “hukuki eksikliğe ilişkin bilgisizlik” olgusu ve ilgili meseleler “hukuki görünüşe güven” kavramlaştırması çerçevesinde analiz edilmeye uygun bir nitelik arz etmektedir. Nitekim fıkıh âlimleri genel olarak hukuki eksikliğe ilişkin bilgisizliği, zâhire itimad edilmesi veya zilyedlik ya da karşı tarafın beyanı (haber) gibi bir takım alametlere ve karinelere güvenilmesi bağlamında ele almaktadır.

Bu çalışmanın temel hedefleri İslam hukuku açısından “iyiniyet” kavramlaştırmasını temellendirmek, İslam hukukunda “iyiniyetin korunması” meselesine dair fikrî arkaplanı tespit etmeye çalışmak, fıkıh literatüründeki ilgili kavramlar dikkate alınarak iyiniyetin korunduğu belli başlı mesele ve hükümleri belirleyip tahlil etmek ve modern dönemdeki iyiniyete dair temel bazı meseleler bağlamında İslam hukuku ile Türk hukuku arasında mukayese yapmaktır. İyiniyetin korunması, genel olarak temel ilke ve kurallara nispetle istisnai bir özellik arz ettiği için belli başlı iyiniyet meselelerini ele alarak iyiniyetin korunduğu hükümleri belirlemek ve ilgili kavramsal örgü etrafında bu

mesele ve hükümleri tahlil etmek İslam hukukunda iyiniyetin korunmasına dair temel yaklaşımı ortaya koymak anlamına gelmektedir.

İyiniyetin korunması probleminin gündeme geldiği meselelerde hukuki eksiklik ile irtibatlı olarak aynı olayda birden çok haklı menfaatin çatışması söz konusu olabilmektedir. Bu bakımdan iyiniyetin korunması, başkasına ait bir hakkın veya bir hukuk kuralının tamamen ya da kısmen göz ardı edilmesi anlamına gelir. Hukuk dilinde bir hukuki işleme ilişkin ya da hakların kullanılması veya borcun yerine getirilmesi durumunda ilgili taraflar arasındaki çıkarların dengelenmesi açısından da gündeme gelen “menfaatler çatışması” iyiniyet meselelerinde genelde iyiniyetli şahıs ile hak sahibinin çıkarlarının karşı karşıya gelmesini ifade etmektedir. Bazen bir gerekçeye binaen, çatışan bu menfaatler arasından biri daha üstün kabul edilmekte bazen de bu çatışmanın dengelenmesi adına farklı hukuki çözümler tespit edilebilmektedir. İslam hukuku açısından iyiniyet ile ilgili meselelerde bazen iyiniyetli kişi ile gerçek hak sahibinin menfaatleri çatışmakta bazen de iyiniyetli kişinin menfaati (kul hakkı) ile Allah hakkı karşı karşıya gelmektedir.

İslam hukuku açısından iyiniyet kavramına ilişkin müstakil çalışmaların yapılmasına ihtiyaç bulunduğu görülmektedir. Nitekim günümüzdeki İslam hukuku alanındaki pek çok araştırmada “iyiniyet”e atıf yapılmakla birlikte görebildiğimiz kadarıyla iyiniyet kavramına veya bu kavramın ifade ettiği muhtevaya hasredilmiş bir çalışma bulunmamaktadır. Bunun yanında bu kavramın İslam hukuku araştırmalarındaki kullanımına ilişkin farklı değerlendirmeler ve yaklaşımlar da söz konusu olabilmektedir. Bunların bir kısmına bu çalışmada temas edilmiştir.

Yöntem

Bu çalışmada İslam hukukunda iyiniyet kavramı ve hükümlerine dair araştırma sahası olarak muâmelât alanı belirlenmiştir. Aile hukuku konularına ilişkin bazı meselelere de yer yer temas edilmekle birlikte esas olarak muâmelât ve özelde mâlî muâmelât alanı mevzu edinilmiştir. Muâmelât alanında iyiniyet kavramı, ibadetler veya ceza hukuku sahasına nispetle daha dikkat çekicidir. Nitekim muâmelât alanında iyiniyetin korunması problemi pek çok durumda iyiniyetli kişi ile bir başka şahsın menfaatlerinin çatışması bağlamında gündeme gelmektedir. Bundan dolayı bu alanda iyiniyet kavramının teorik çerçevesi ortaya konulduktan sonra hukukun diğer alanlarında da ilgili kavram örgüsü etrafında iyiniyet meselelerini ele almak mümkün olacaktır.

İlgili kısımlarda iyiniyetin diyânî sorumluluk ve şerî hükme ilişkin bilgisizlik ile ilişkisine dair müstakil konu başlıkları tahsis edilmiştir.

Bu çalışmada, araştırma konusu Hanefî mezhebi merkezli olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte Mâlikî mezhebinde tespit edilen bazı önemli kavram ve hükümler Mâlikî fakihlerinin iyiniyetin korunması konusuna dair yaklaşımını daha detaylı incelemeyi gerekli kılmıştır. Bu sebeple mâlî muâmelât alanına ilişkin temel iyiniyet meselelerinin en iyi işlendiği konu başlıklarını ihtiva eden gasp-istihkâk bölümleri çerçevesinde Mâlikî fıkıh doktrininde iyiniyetli şahıs lehine tespit edilmiş olan hükümlere nispeten detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Mâlikî mezhebi yanı sıra Şâfiî ve Hanbelî mezhebindeki ilgili bazı mesele ve hükümler ise yeri geldikçe mevcut hükme ve gerekçesine işaret etmek veya Hanefî mezhebinde benimsenmiş olan görüş ile mukayese yapmak üzere ele alınmıştır.

Birinci bölümde, kavramsal çerçeveyi oluşturmak amacıyla ve İslam hukuku açısından iyiniyet kavramının temellendirilmesi öncesinde bir zemin teşkil etmesi için Türk medeni hukuku bağlamında iyiniyet kavramının mahiyeti ele alınmıştır. Bu bölümde, literatürde sıklıkla iyiniyet kavramı ile ilişkili olarak kullanılan dürüstlük kuralı, hukuki görünüş nazariyesi ve güven nazariyesi iyiniyet kavramı merkezli olmak üzere tahlil edilmiştir. İkinci bölümde iyiniyet kavramı İslam hukuku açısından temellendirilmeye ve iyiniyetin korunması meselesine dair fıkri arkaplan tespit edilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde, başta Hanefî mezhebi ve kısmen Mâlikî mezhebi olmak üzere İslam hukukunda iyiniyetin korunduğu belli başlı meseleler tespit edilerek bu meselelerdeki iyiniyet hükümleri nispeten detaylı bir şekilde tahlil edilmiştir.¹ İkinci ve üçüncü bölümde sistematik İslam hukuku merkezli olarak kurgulanmış, yer yer Türk hukuku ile mukayese etmek üzere “Türk Medeni Hukukunda ...”

1 Üçüncü bölümde iyiniyet hükümleri ele alınırken konu merkezli bir tasnif tercih edilmiştir. Buna göre “haksız zilyedlik”, “haksız yapı”, “kısıtlı ile yapılan işlemler” gibi bazı konulara dair meseleler aynı başlık altında bir arada ele alınmıştır. Bununla birlikte iyiniyet meseleleri etraflıca incelendikten sonra iyiniyet hükümlerine dair hukuki eksikliğin mahiyeti dikkate alınarak bir tasnif denemesi yapılmış ayrıca Türk hukuk doktrinindeki bazı tasniflerden yararlanarak iyiniyetin hukuki etkilerine maddeler hâlinde işaret edilmiştir. İyiniyet hükümleri konu merkezli bir tasnif ile detaylı bir şekilde tahlil edildikten sonra zikredilen bu iki tasnifin gayesi iyiniyet meseleleri ve hükümlerinin muhtelif başlıklar altında toplanabileceğini göstermek ve iyiniyetin önemli bazı hukuki etkilerine dikkat çekmektir. İyiniyetin korunması probleminin esas önemli noktası iyiniyet hükümlerinin hangi tasnife göre nakledildiğinden ziyade müstakil olarak ilgili her bir meselede menfaatler çatışması bağlamında iyiniyetin kısmen veya tamamen korunmuş ya da hiç korunmamış olması ve bu sonucu temin eden fikhî düşüncenin ve fıkri arkaplanın tespit edilmesidir.

şeklinde alt başlıklar açılmıştır. Dördüncü bölümde ise iyiniyetin korunması probleminin en önemli konu başlıklarından birini teşkil eden “hukuki işlem güvenliği” meselesi İslam hukuku ve modern hukuk açısından iyiniyet kavramı ile irtibatlı olarak ele alınmıştır.

Çalışma boyunca yer yer bazı mesele ve hükümlerin tekrar edilmesi söz konusu olmuştur. Bu durum iyiniyet kavramının mahiyeti ve kavramsal çerçevesi ile ilgili olduğu gibi tezde tercih edilen konu tasnifi ile de irtibatlıdır. Bununla birlikte bazı mesele, kavram ve hükümler bağlama göre farklı boyutlarıyla ve ilgili başlığa uygun olarak farklı yönlerine vurgu yapılmak üzere ayrıca tutarlılığı sağlama çabasının sonucu olarak birden çok yerde ele alınmıştır.

Bu çalışmada daha çok fîrû fıkıh ve usûl-i fıkıh eserlerindeki iyiniyet kavramı ile ilgili mesele, hüküm ve kavramlar incelenmiştir. Bununla birlikte üçüncü bölümün başında iyiniyet hükümleri ele alınmadan önce iyiniyetin ispatına dair bir başlık açılmıştır. Kitap boyunca bağlama göre zikredilen meseleler ve verilen örnekler açısından iyiniyet kavramlaştırması, iyiniyetin korunması veya iyiniyetin ispatı meselelerinin birbirinden ayrıştırılmasına dikkat edilmeye çalışılmıştır. Günümüz İslam hukuku araştırmalarında henüz kapsamlı bir “iyiniyet” araştırılması yapılmadığı için bu çalışmada eleştirel bir okuma yönteminden ziyade daha çok betimleyici ve karşılaştırmacı yaklaşım tercih edilmiştir.

Çalışma boyunca İslam hukuku açısından iyiniyet kavramına dair genel bir tasavvur oluşturmak üzere sıklıkla kullanılan “iyiniyet meseleleri” ifadesi ile -hukuki açıdan korunmasından bağımsız olarak- hukuki eksiklik bağlamında iyiniyet ile ilgili meseleler kastedilmiştir. İyiniyetin korunduğu veya temelde iyiniyetli şahısların korunması amacıyla vazedilmiş hükümleri ifade etmek için ise “iyiniyet hükümleri” tabiri kullanılmıştır.

Kaynak ve Literatür Değerlendirmesi

İslam Hukuku

Çağdaş İslam Hukuk Literatüründe İyiniyet

İslam hukuku alanında yapılan araştırmalarda Türk Medeni Kanunu 3. maddesinde yer alan iyiniyet terimi veya bu terimin muhtevasını teşkil eden “hukuki eksikliğe ilişkin bilgisizlik” olgusu görebildiğimiz kadarıyla hususi olarak inceleme konusu yapılmamıştır. Abdürrezzâk Ahmed Senhûrî (ö.